

פירוש התורה לרשב"ם

רבינו שמואל בן ר' מאיר

שהוציא לאור דוד ראזין, ברסלויא תרמ"ב

על פי כתבי יד וספרים נדפסים

הוצאת

הוצאת

עם מראי מקומות, הערות ומבוא

מאת

הרב אברהם יצחק ברומברג

הוצאת

הוצאת

הוצאת

מהדורה שניה מתוקנת

הוצאת המחבר, ירושלים תשכ"ט

כל הזכויות שמורות להרב א.י. ברומברג

אוצר החכמה

Copyright by

אה"ח 1234567

Rabbi A.I. BROMBERG

אוצר החכמה

אה"ח 1234567

Keren Hajsod 5, Jerusalem

אוצר החכמה

Printed in Israel

דפוס „עקיבא-יוסף“, ירושלים, טל' 85975

מבוא

רש"י סלל לו שיטה חדשה ומענינת בפרשנות התורה. אף כי היו לו מורים לרש"י שמהם למד, הרי בפרשנות הוא סלל דרך חדשה שנתקבלה באהבה ובאהדה ועליה נתחנכו ומתחנכים דורות ויתחנכו עד סוף כל הדורות. הוא הצליח לרכז בפירושו את המסורת של כל הדורות מהראשונים עד דורו ולמסר תמצית בלשון קצרה, ולעתים קרובות פיוטית ונוגעת עד הלב, בחינת דברים היוצאים מן הלב נכנסים אל הלב.

מדת האמת, העניויות והתם, ורגש אינטואיציה עמוק בהבנת הכתובים מציינות את פירושו של רש"י, וכשהוא מתקשה בהבנת הכתוב ואינו מוצא מקור קדמון על מה לסמוך, הוא סומך לפעמים על מה שלבו אומר לו כמו שהוא כותב בענין האפוד:

„לא שמעתי ולא מצאתי בברייתא פירוש תבניתו ולפי אומר לי שהוא חגור לו מאחריו... כמו סנור שחוגרות השרות כשרוכבות על הסוסים" (שמות כ"ח, ד). ומקשים העולם: מה ראה רש"י להשוות את האפוד של הכהן הגדול לסנורם של נשים רוכבות על סוסים, ומה פירוש „ולפי אומר לי" וכי על הלב סומכים בענין זה? ומספרים — ואין זו אגדה כפי הנראה — שבצאתו פעם מבית מדרשו ראה פתאום באה לקראתו שרה רוכבת על גבי סוס, ומבלי משים הסתכל בלבוש שהיה עליה. והיה הדבר תמוה בעיניו: למה זמן לו הקב"ה לראות מילתא דפריצותא, אשה רוכבת על סוס? לימים כשנתיגע לצייר לעצמו את תבנית האפוד לפי הכתוב נזכר במה שלבשה השרה הרוכבת ואז לבו אמר לו כי לא לשוא זמנו לו מן השמים אותה השרה הרוכבת על הסוס כדי שיראה את הסנור שהיא לובשת ומכאן יבין את תבנית האפוד.

וכך לבו הטהור מגלה לפיו הקדוש פירושם נפלאים ומפה קדוש זה של רש"י ניוונים אנו ובנינו ובנותינו עד סוף כל הדורות.

ואילו לא חלק לנו בורא העולם אלא את פירושו של רש"י בלבד, היינו יכולים לומר מה טוב חלקנו ומה נאה גורלנו, אבל מאחר שלא רש"י לבדו אלא גם צאצאיו הורישו לנו פרי עבודתם — על אחת כמה וכמה עלינו להודות להשגחה העליונה על אוצר יקר זה.

משפחת רש"י

רש"י הידוע בתארו „פרשנדתא" מצא לו ממשיכים בחתניו ונכדיו. ואף כי נפרדו לפעמים בשיטתם ובדעותיהם זה מזה — מהוים הם שושלת של פרשני תורה

במשך שלשה דורות לפחות, כשאבי השושלת עומד על גבם. זו תופעה רבת חשיבות בתולדות עמנו כשהצאצאים ממשיכים במפעל הרוחני של אבותיהם ונמצאת תורה חוזרת על אכסניא שלה, מעשה אבות — סימן לבנים. מפעלו של רש"י מצא לו עוזרים וממשיכים בתוך חוג משפחתו, שלשה דורות סמוכים זה לזה, רואים זה את זה, לומדים איש מפי איש. וידועים דברי בעלי התוספות על הגמרא בבא בתרא נ"ט ע"א, "קרי עליה רמי בר חמא והחוט המשולש לא במהרה ינתק זה רבי אושעיא בנו של רבי חמא בנו של רבי ביסא" ובד"ה והחוט אומרים בעלי התוספות, "כמה היו שהן ואבותיהם ואבות אבותיהם היו תלמידי חכמים ולא קאמר עליהם ו,החוט המשולש" אלא הכא היינו טעמא לפי ששלשתן ראו זה את זה". במשפחת רש"י וחתניו ונכדיו לא רק ראו זה את זה בעין ממש, כלומר, הנכדים, הדור השלישי לא רק הכירו את הסבא שלהם ולמדו מפיו אלא גם "ראו" במובן "רואה אני את דברי אדמו"ן". השיטה של רש"י מצאה חן בעיני הנכדים והמשיכו את דרך "הפרשנדתא" גם אחרי פטירתו של סבם הנערץ.

יתר על כן: איש מהם לא עשה את תורתו קרדום לחפור בו והתפרנסו מיגיע כפם. ארץ שמפניא שבצרפת היה מקום מושבם ופרנסתם היתה כפרנסת שאר יהודי חבל ארץ זו, מגידול היין וגידול הצאן. אולם עיקר מעיניהם וכל רוחם ונשמתם היה בעסק התורה.

בנים לא היו לו לרש"י, רק שתי בנות (מקובל שהיו לו שלש בנות, אולם לא נמצא מקור), שאותן השיא לשנים מטובי תלמידיו. את האחת, מרים השיא לתלמידו ר' יהודה בן נתן (הידוע בר"ת הריב"ן) ואת בתו השניה יוכבד השיא לר' מאיר בן שמואל.

שני חתניו מלבד שעזרו למפעלו של חותנם הגדול, תרמו אף הם את חלקם בפרשנות התורה והתלמוד כל אחד על פי דרכו, ושניהם נמנים על ראשוני בעלי התוספות. הריב"ן — ר' יהודה בן נתן — לא ידועים עליו פרטים ביוגרפיים אלא רק זאת שהיה חתנו ותלמידו של רש"י. כתב פירושים מפיו של רש"י ולפניו. גם חבר בעצמו פירושים על מסכתות שונות בש"ס כגון למסכת כתובות, מכות ועוד. רש"י נפטר באמצע פירושו למס' מכות. והגיע רק עד דף י"ט ע"ב במסכת מכות ובמקום זה אנו מוצאים הערה בסוגרים: "רבינו גופו טהור ויצאה נשמתו בטהרה לא פירש יותר. מכאן ואילך לשון תלמידו ר' יהודה בר' נתן"...

וכן עשה הריב"ן גם "פירושים של חומש" שנזכרים בפירוש ר' נתנאל על התורה. שנים מבניו של הריב"ן היו מחשובי בעלי התוספות והם ר' יום טוב ור' אליעזר מפליעזא ר' יום טוב היה אח"כ בפר"ז ושם נפגש עמו הרשב"ם.

חתנו השני, ר' מאיר בן שמואל, מוצאו היה מארץ לותיר. לאחר נשואיו הלך לוירמייזא ושם למד בבית מדרשו של ר' יצחק הלוי, רבו של רש"י. לכשחזר לצרפת קבע

את מקום ישיבתו בעיר רמרו הנקראת גם רמרוג (היא Rameruth) ושם יסד את בית מדרשו. אף הוא נמנה על ראשוני בעלי־התוספות. ארבעה בנים היו לו לר' מאיר כולם גדולי תורה ובזכותם נקרא בפי בני דורו אבי הרבנים¹.

הגדול שבהם הוא ר' שמואל בן מאיר (הרשב"ם) הוא ושלשת אחיו: רבינו יעקב המכונה „תם“, רבינו יצחק, ורבינו שלמה המכונה „אבי הדייקנים“, שלשת הראשונים זכו להתחנך על ברכי סבם הגדול — רש"י, והרביעי נולד כנראה לאחר זמירתו של רש"י ונקרא על שמו.

הדפסה 1234567

הרשב"ם

הדפסה 1234567

בנעוריו למד תורה מפי אביו ויותר למד מפי סבו, כי יותר מכל הנכדים זכה הרשב"ם לשהות במחיצתו של סבו הגדול. הוא היה כבן עשרים בפטירת רש"י וכל אותם הימים כמעט לא זזה ידו מתוך ידו של סבו. למד מפיו הבנה במקרא אולם לא תמיד גרס כמותו ולעתים היה מתוכח עמו וחולק עליו. כי הרשב"ם סלל לו דרך בעצמו בהבנת פשוטו של מקרא. את הויכוחים האלה מזכיר הרשב"ם בתוך פירושו. אחרי פטירת סבו עבר הרשב"ם לרמרו, עיר מושב אביו. אולם גם שם כנראה לא ישב בקביעות כי אנו פוגשים אותו במקומות שונים.

הרשב"ם הרבה לנסע, יתכן שלרגל עסקיו, ובכל מקום בואו פנו אליו בשאלות. כך בהיותו בעיר לודון שבמחוז אנוז בצרפת שאלוהו חכמי העיר פירוש במקרא¹. גם בפריז היה ועל כך הוא כותב בתשובה אחת: „היום רד מאד וערב שבת סמוך לחשכה מיהרתי להשיב לידידי“. ולהלן הוא מוסיף: „אף אתמול נשאתי ונתתי בדבר בפני זקני פרוש הגאון ר' מתתיהו, והר' יהודה בר אברהם, וקרובי ר' יחיאל², וקרובי רבינו יום טוב.

כסבו הצטיין גם הרשב"ם בענותנותו. אולם זה לא מנע ממנו לעמוד על דעתו וללכת בדרך אשר ראה אותה לנכונה. תפלתו היתה שיזכה לדעת האמת ולא להב את השלום. והקדים דעת האמת לאהבת השלום.

אף מדת חסידות רבה היתה בו. מסופר שפעם בקש לנסוע לאיזה מקום ורצה לעלות בקרון שסוס ופרד היו מושכין בו ולא הרגיש, כי היו עיניו מושפלות כדרכו תמיד. נתרשש לו נס שנודמן שם אחיו רבינו תם ואמר לו: „אל תהא צדיק הרבה הנה סוס

1 גם בת היתה לו שכן מספר בעל „צידה לדרך“ בהקדמה ורבינו יצחק בן אחותו של רבינו תם...“

1 ראה אוירבוך בעלי התוספות ע' 36—38.

2 כפי שכתב בתשובה אחת מפריז.

ופרד לקראתך". ונמנע ולא ^{לדבר}עלה. (הגהות מרדכי עירובין סי' תקכ"ח). אף כי היה רבינו תם מקפיד עם אחיו היה עושה זאת מתוך הערצה ואהבה אליו, כי העריך אותו על גדל תורתו ופרישותו, ובאחת מתשובותיו כותב רבנו תם על אחיו כי אינו אתו ברמרו, כי בקאם ישנו עומד צור ישראל זכרוננו לחיים".

מי היו צאצאיו של הרשב"ם? על כך לא ידוע לנו דבר. בנים כנראה לא היו לו, כי לא נזכרים בשום מקום. ידוע רק על בתו, ושמה מרונא, שאותה היה שולח להשגיח על חליבת הצאן. דבר זה מתגלה לנו מספורו של בן הדור:

"ראיתי רבינו תם שהקפיד הרבה על רבינו שמואל שהיו לו רחלות הרבה והיו רחוקות קצת מבית היהודים ועומדים בבית הגוי והיה רבינו שמואל שולח בתו ושמה מרונא לראות ולא היתה מספקת לבוא שם עד שחלבו חציו או כולו".

וכן לא ידוע לנו יום ולא שנת פטירתו של הרשב"ם. יתכן שמת על קידוש השם במסעי הצלב, או נפטר לעולמו בבוא יומו, על כך אין סימן ולא זכר. ונתקיים גם בו באיש הקדוש הזה שלא נודע מקום קבורתו עד היום הזה. ורק מעינו מקור מים חיים — פירוש על התורה, פרי רוחו, נותר לנו ממנו ^{לברכה} ^{אוצר החכמה} ומכל עבודתו על הש"ס נשאר רק פירוש לכמה מסכתות.

דרכו של הרשב"ם בפרשנות התורה

הרשב"ם ברוב המקרים הלך בדרכי סבו הגדול. רש"י בפירושו על התורה כותב: (בראשית ג, ח) יש מדרשי אגדה רבים וכבר סדרום רבותינו על מכונם בבראשית רבה ובשאר מדרשות ואני לא באתי לפרש אלא לפשוטו של מקרא ולאגדה המישבת דברי המקרא דבר דבור על אופניו". זאת אומרת שני דברים הכניס רש"י בפירושו: פשט הפסוק וגם, "אגדה המישבת דברי המקרא" ולכן נתקבלו דברי רש"י על לומדי תורה. דבריו נעשו במשך הדורות צמודים לכתוב, ולאורך דורות שלמים נתחנכו ומתחנכים ילדי ישראל על האגדות שברש"י. השל"ה הקדוש אמר על פירוש רש"י שהוא כקבלה מסיני. כן גם נכדו הרשב"ם הלך בדרכיו ובראשית דבריו לפירוש על התורה הוא כותב (בראשית א, א) "יבינו המשכילים כי כל דברי רבותינו ודרשותיהם כנים ואמתים וזהו האמור במסכת שבת הוינא בר תמני סרי שנין ולא ידענא דאין מקרא יוצא מידי פשוטו, ועיקר ההלכות והדרשות יוצאין מיתור המקראות או משינוי הלשון שנכתב פשוטו של מקרא בלשון שיכולין ללמוד הימנו עיקר הדרשה". יותר מבואר הדבר אצל הרמב"ן בס' המצוות שורש שני ואלה דבריו: "לא אמרו אין מקרא אלא כפשוטו אבל יש לנו מדרשו עם פשוטו ואינו יוצא מידי כל אחד מהם, אבל יסבול הכתוב את הכל ויהיו שניהם אמת".

וגם רש"י ביבמות (כד.) ד"ה אין מקרא יוצא מידי פשוטו קובע, "ואע"ג דדרשינן ליה

לדרשא מידי פשוטו מיהו לא נפיק לגמריה". ז. א. גם הרמב"ן וגם רש"י וגם הרשב"ם סוברים שלכל כתוב יש גם פשט וגם דרש ושניהם אמת. וזהו שאומר הרשב"ם כי כל דברי רבותינו ודרשותיהם כנים ואמתיים וזהו האמור וכו' ולא ידענא דאין מקרא יוצא מידי פשוטו". ולכן מדגיש הרשב"ם יחד עם פשוטו של מקרא, שכל הדרשות וההלכות הן כנות ואמתות בלי פקפוקים והן הן עיקרי תורה (בראשית לז, ב), אף כי עיקרה של תורה באת ללמדנו ולהודיענו ברמיזה הפשט וההגדות וההלכות והדינים על ידי אריכות הלשון". וממשיך הרשב"ם ומסביר במלים ברורות את עמדת הראשונים לגבי הדרשות. ומדוע לא עסקו בפשוטו של מקרא? "הראשונים מתוך חסידותם נתעסקו לנטות אחרי הדרשות שהן עיקן ומתוך כך לא הורגלו בעומק פשוטו של מקרא ולפי שאמרו חכמים אל תרבו בניכם בהגיון וגם אמרו העוסק במקרא מדה ואינה מדה, העוסק בתלמוד אין לך מדה גדולה מזו" (שם).

ההלכה היא העיקר והיא גם "עוקרת את המשנה" כפי גירסת הרשב"ם, כמו שאמרו רבותינו הלכה עוקרת משנה" (רשב"ם תחלת משפטים) (בש"ס סוטה ט"ז ע"א, הלכה עוקרת מקרא").

לכן הרשב"ם מבאר בהרבה מקומות לפי הפשט ולא לפי ההלכה היוצאת ממדרש חז"ל כמו: שמות כ"א, ו' "ועבדו לעולם", לפי הפשט "כל ימי חייו" וההלכה היא לעולם — עד היובל. שם כ"א, י' "ועונתה בית דירה לפי הפשט לשון "מעון" וההלכה היא עונתה — היא עונה האמורה בתורה. דברים כ"ג ב. "לא תשיך" לפי הפשט ב, מלוה מדבר" וההלכה "בלוה מדבר הפסוק" שם כה, ו. "והיה הבכור אשר תלד יקום על שם אחיו המת" וברשב"ם "יקום הבן על שם אחיו לפי הפשט" ולפי ההלכה, זה שייבם את אשתו יטול נחלת המת בנכסי אביו. שם כ"ו, י"ד "לא אכלתי באוני וכו' ממון שגזל מצאתי און לי לפי פשוטו" וההלכה מבארת שמדובר כאן באונן. ברוב המקומות שהפירושים הם לא לפי ההלכה הרשב"ם מדגיש "לפי הפשט" ואיננו מביא את ההלכה הנדרשת ע"י חז"ל. ולפעמים הוא מביא את ההלכה כמו שמות כ"ח, ל"ח "וגשא אהרן את עון הקדשים, לפי פשוטו לא דיבר הכתוב בטומאת הקדשים אלא כך פירושו". מלבד הביטוי "לפי הפשט" משתמש הרשב"ם בפירושו בעוד ביטוי כמו "לפי עומק דרך פשוטו של מקרא" (בראשית לז, כח) "לא ידע בעומק פשוטו של מקרא כלל" (בראשית מט, טז) "זה עיקר עומק פשוטו של מקראות הללו" (שמות ג, יד) "לפי עומק פשוטו" (שמות יג, ט).

כבר בתחלת פירושו על התורה נותן לנו הרשב"ם כדלים אחדים בביאורו: "אך זה עיקר פשוטו לפי דרך המקראות שרגיל להקדים ולפרש דבר שאין צריך בשביל דבר הנזכר לפניו במקום אחר כדכתיב שם וחס ויפת וכתוב וחס הוא אבי כנען אלא מפני שכתוב לפניו ארור כנען ואילו לא פירש תחלה מי כנען לא היינו יודעין למה קללו נח" זאת אומרת מדרך הכתוב להוסיף דבר שנראה לכאורה כמיותר.

אבל באמת נחוץ הוא כדי שיובנו על ידו דברים שיבואו אחר כן, וכן בבראשית י"ט ט"ו, וכמו השחר עלה, נכתב פסוק זה בשביל שכתוב לפנינו השמש יצא על הארץ ולוט בא צוערה להודיע שכל כך המתנינו לו המלאכים בשביל חיבתו של אברהם" וכן בבראשית כ"ה, כ"ח, "אוהבת את יעקב וכו' והוצרך להקדים כאן אהבת יצחק לעשו ורבה את יעקב להודיע מה שכתוב לפנינו יצחק רצה לברך עשו ורבה הערימה לברך את יעקב".

וכן בבראשית מ"ח ב. "וישב על המטה היו רגליו למטה לארץ ולכך כתוב לפנינו ויוצא יוסף מעם ברכיו וגם להגיד חוזקו של יעקב שכל דברי צוואתו עשה בישיבה ורגליו לארץ עד שסיים כל דבריו ואחר כך ויאסוף רגליו אל המטה, הכניסם אל המטה", וכיוצא באלה בעוד מקומות.

אחד הכללים החשובים של הרשב"ם בפירוש הפסוקים בתורה הוא, "אשר חציו הראשון אינו מסיים דבר עד שיבא חציו האחרון וכופלו ומשלים דברו" (שמות טו, א) וכן מבאר הוא בבראשית מ"ט כ"ב את הפסוק, "בן פורת יוסף בן פורת עלי עין, הרי פסוק זה דוגמא לחצאים בראש המקרא שאינו משלים דבורו בראש המקרא אלא שמזכיר במי הוא מדבר וחוזר וכופל חצי ראש המקרא ומסיים דבורו כמו נשאו נהרות ה' נשאו נהרות קולם, כי הנה אויביך ה' כי הנה אויביך יאבדו, עד מתי רשעים ה' עד מתי רשעים יעלוזו, הבל הבלים אמר קהלת הבל הבלים הכל הבל, ימינך ה' נאדרי בכח ימינך ה' תרעץ אויב, אף כאן בן פורת יוסף בן הפורה וגדל יוסף ועל מה הוא גדל? בן פורת עלי עין, גדל ורבה על עין להסתכל למעלה מן העין קומתו וביופיו".

הכלל הזה מביא גם רש"י בפירושו על התורה, "ופשוטו של מקרא ימינך הנאדרי בכח מה מלאכתה? ימינך היא תרעץ אויב וכמה מקראות דוגמתו (תהלים צ"ב) כי הנה אויביך ה' כי הנה אויביך יאבדו" (רש"י שמות, טו, ו) ורש"י קבל את הכלל הזה מאת נכדו הרשב"ם. זה נראה ממה שאיתא בשני קובצי כ"י של תוספות עה"ת לבראשית מ"ט כ"ב בן פורת יוסף, דרך הפסוק להתחיל דבר ואינו גומרו ואחר כך חוזר ומתחיל וגומר כגון נשאו נהרות ה' ולא פירש מה נשאו ואח"כ מפרש נשאו נהרות קולם וכו' כל זה מיסוד רבינו שמואל וכשהיה רבי שלמה זקנו מגיע לאותן פסוקים היה קורא אותן פסוקי שמואל על שמו" (במבוא של ר ש. א. פוזנסקי לפירושו של ר' אליעזר מבלגנצי על יחזקאל ותרי עשר).

ואף שהרשב"ם העריץ את סבו בכל זאת לא תמיד הסכים עמו, והיה מתווכח עמו. "ואף אני שמואל ב"ר מאיר חתנו זצ"ל נתווכחתי עמו ולפניו והודה לי שאילו היה לו פנאי היה צריך לעשות פרושים אחרים לפי הפשטות המתחדשים בכל יום (בראשית ל"א א).

בהרבה מקומות מזכיר הרשב"ם את פרושי סבו ושולח את הקורא לעיין ברש"י והוא

בא רק להשלים את פירושו כמו (שמות בתחלת פ' משפטים) „כי לא באחי לפרש הלכות אעפ"י שהם עיקר וכו' ומקצתו ימצאו בפירושי רבינו שלמה אבי אמי זצ"ל או (שמות תחלת פ' תרומה) „פרשיות של משכן חשן ואפוד אם אקצר בפרושן יימצאו בפירושי רבנו שלמה אבי אמי זצ"ל או (שמות כח, ו) „אפוד וחשן זקני פירשם אך אני אפרש בהם דברים שלא נתפרשו". ידע הנכד את ערכו של הסבא ומדגיש בסוף סדר שמות „ואשר שם לבו לדבר יוצרנו אל יוזו מנימוקי זקני רבנו שלמה ואל ימוש מהם כי רוב ההלכות ודרשות שבהם קרובים לפשוטי המקראות ומיתורם או משינוי הלשון יש ללמוד כולם וטוב אשר תאחוז בזה אשר פירשתי וגם מזה אל תנח ידך". ובראש סדר ויקרא פונה הוא אל החכמים וכותב „והתבוננו החכמים בפירושי זקני כי לא אאריך אלא במקומות שיש לפרש פשוטי מקראות".

בהרבה מקומות מבאר הרשב"ם כמו רש"י הגם בשינויים קלים מבלי להזכיר את שמו כמו: בראשית א. א. „יש מפרשים בראשונה ברא אלהים את השמים ואת הארץ אי אפשר לומר כן שהרי המים קדמו" וכן ברש"י „אם כן תמה על עצמך שהרי המים קדמו". שם א', י"א „אשר זרעו בו, בתוך התפוח יש בו גרעינים שיכול ליטע ממנו אילן בכל מיני פירות" וכן ברש"י „אשר זרעו בו, הן גרעיני כל פרי שמהן האילן צומח כשנוטעין אותן". שם, י"ח, ט"ו „כי צחקת, אלא צחקת" וכן ברש"י „והשני משמש בלשון אלא ויאמר לא כדברך הוא אלא צחקת". שם כ"ד כ"א „והאיש משתאה וכו' והמפרש לשון שתייה אי אפשר מפני שהאל"ף שבו לא תהיה בלשון שתייה" וכן ברש"י „ואין לתרגם שתי שהרי אינו לשון שתיה שאין אל"ף נופלת בלשון שתיה". שם, ל"א, ל"ד „בכר, כר או כסת שנותנים על הגמל לשבת עליו" וכן ברש"י „בכר הגמל לשון כרים וכסתות". שם, ל"ז, י"ז „בדתן לפי הפשט שם העיר" וכן ברש"י „ולפי פשוטו שם מקום הוא". שמות, ו', א' „כי ביד חזקה ישלחם וגו' בעל כרחם של ישראל יגרשם לסוף מארצו כדכתיב ותחזק מצרים על העם למהר לשלחם מן הארץ". וכן ברש"י „על כרחם של ישראל יגרשם ולא יספיקו לעשות להם צדה וכן הוא אומר ותחזק מצרים על העם למהר לשלחם". שם, ט"ז, כ"ב „ומשה לא הגיד להם עד עתה מה שאמר לו הקב"ה מיום הראשון והיה ביום הששי והכינו את אשר יביאו והיה משנה" וכן ברש"י „ומכאן יש ללמוד שעדיין לא הגיד להם משה פרשת שבת שנצטווה לומר להם והיה ביום הששי והכינו". ויקרא ד' כ"ג, או הודע, כמו אם הודע" וכן ברש"י „כמו אם הודע הדבר". שם, י"ג, ל' „נתק צרעת מקור שער קורא נתק שעל ידי כך מתנתק השיער" וכן ברש"י „כך שמו של נגע שבמקום שיער". שם, כ"ה, כ"א „לשלש השנים, לפי הפשט זריעת ששית תפרנס ששית ושביעית ושמינית ובשמינית יזרעו ויאכלו מתבואת ששית עד תחילת תשיעית שיתפרנסו מתבואה הנזרעת בשמינית". וכן ברש"י „לשלש השנים למקצת הששית מניסן ועד ר"ה ולשביעית ולשמינית שיזרעו

בשמינית במרחשון ויקצרו בניסן עד השנה התשיעית עד חג הסוכות של תשיע' שהיא עת בא תבואתה של שמינית לתוך הבית". במדבר, י"א, ח', "לשד כולו עיקר כמו נהפך לשדי בחרבוני קיץ, נהפך לחלוחי כיובש תאנים שנתייבשו" וכן ברש"י "לשד השמן לחלוח של שמן כך פירשו דונש בן לברט דומה לו נהפך לשדי בחרבוני". שם כ"א, ב, "והחרמתי, המטלטלין יהיו הקדש לשמים" וכן ברש"י "אקדיש שללם לגבוה". דברים, ג', י"ג, "ההוא יקרא ארץ רפאים שנזכר בברית בין הבתרים" וכן ברש"י "היא אותה שנתתי לאברהם". שם, ו, ז, "ושנתם לשון חדוד לפרשם היטב" וכן ברש"י "לשון חדוד הוא". שם, י, ח, "ולברך בשמו הכהנים לישראל" וכן ברש"י "ולברך בשמו הכהנים והיא נשיאת כפים". שם, י"ז, ז, "ובשלת, צלי" וכן ברש"י "זהו צלי אש". שם, ט"ז, כ"ב, "ולא תקים לך מצבה, לשמים" וכן ברש"י "אפי' לשמים". שם, כ"ב, ה, "לא יהיה כלי גבר על אשה, ללכת בין האנשים ולזנות" וכן ברש"י "כדי שתלך בין האנשים שאין זו אלא לשם ניאוף". שם, כ"ד, י"ב, "לא תשכב בעבוטו, לא תשכב ועבוטו אצלך" וכן ברש"י "לא תשכב בעבוטו, לא תשכב ועבוטו אצלך".

אוצר החכמה

מפליא הדבר איך הרשב"ם לפעמים בדברים קשים והערות חריפות דוחה את פירושי וקנו וביחוד הוא דוחה בחריפות את הפירוש בבראשית מ"ט, ט', "והמפרשו במכירת יוסף לא ידע בשיטה של פסוק ולא בחילוק טעמים כלל". והרי מלבד רש"י שמפרש "ממה שחשדתיך בטרופ טרף יוסף חיה רעה אכלתהו" גם יונתן בן עוזיאל מפרש כך, "דמן קטוליה דיוסף" וכן בבראשית רבה פ' צ"ח י"ב, "מטרפו של יוסף" ובתנחומא ויחי פ"י, "מטרף בני יוסף עלית" וכן בתרגום ירושלמי, "מן קטליה דיוסף" ועוד. במחי יד אחת פסל הרשב"ם את דעתם של כל המפרשים הנ"ל בענין מכירת יוסף.

הרשב"ם בעצמו מרבה להביא את דברי חז"ל במסכתות שונות כמו, וכן במסכת שבת" (בראשית ל, יא) או "והוא שאמרו בשחיטת חולין" (בראשית כד, יא) או "חכמים פירשו ביבמות ובמגילה" (בראשית כה, יז) או "מחלוקת ר' מאיר ור' יהודה בבבא קמא" (שמות כב, יד) ועוד, וכן מביא הוא את מדרשי התנאים, מפורש במכילתא" (שמות ו, יד) וכן הוא אומר בתורת כהנים ובסיפרי (שמות כז, כ) וכן מדרשים שונים כמו, וכן ראיתי בפרקים של ר' אליעזר" (שמות לה, יט).

פעמים הוא מכניס את דברי הספרי בפירושו מבלי להזכירו כמו: דברים ראה י"ג: "וכי יסיתך וכו' ותסיתני (בו) לבלעו חנם, אשר הסיתה אותו איזבל אשתו" וכן בספרי ראה פ' פ"ז, "כי יסיתך אחיך בן אמך וכו' שנאמר אשר הסיתה אותו איזבל אשתו" ורש"י שמבאר "אין הסתה אלא גירוי שנאמר אם ה' הסיתך ביי" הכניס לפירושו קטע אחר מספרי שם, "אחרים אומרים אין הסתה אלא גירוי שנאמר ועתה שמע נא אדוני המלך אם ה' הסיתך בי ירח מנחה".

דברים ראה י"ז א, לא תתגודדו כדכתיב ויתגודדו כמשפטם בחרבות וברמחים' וכן בספרי ראה פ' צ"ו, ד"א לא תתגודדו לא תתגודדו כדרך שאחרים מתגודדין שנאמר ויתגודדו כמשפטם בחרבות".

דברים תצא, כא, יח, זולל וסובא כדכתיב אל תהי בסבאי יין בזוללי בשר למו" וכן בספרי תצא פ' רי"ט, זולל וסובא, זולל בבשרו סובא ביין אעפ"י שאין ראה לדבר זכר לדבר אל תהי בסבאי יין ובזוללי בשר למו" (משלי כג).

כסבו אף הוא מזכיר את האונקלוס, כתרגומו" כמו בראשית לח, ב. שמות ט, ל. במדבר יא, כ. דברים ד, כח, טז, ט, ועוד. ופעמים מכניס את האונקלוס לתוך פירושו מבלי לציין כתרגומו כמו בראשית יט, ב. כי ברחוב נלין, אלא ברחוב נלין" באונקלוס, אלהן ברחובא נבית". ל"ג י"ח, עיר שכם, עירו של שכם" וכן באונקלוס, לקרתא דשכם". מט, ו, כי באפס, שהרי באפס וכן באונקלוס, ארי בריגזיהון".

שמות א, י, כי תקראנה, כי תארענה" וכן באונקלוס, ארי ירעענא". שמות י, ג. לענות וכו' והוא לשון עוני ועינוי להיכנע ולהיות עני מלפני" וכן באונקלוס, לאתכנעא". שמות יב, ט, ראשו על כרעיו כל זה דרך מהירות, וכן באונקלוס, ותיכלון יתיה בבהילו". ויקרא א, ח, הפדר חלב" וכן באונקלוס, תרבא". שם, ו, ג, מדו וכו' ומדיו קרועים לשון בגדים" וכן באונקלוס לבושין". במדבר ח, ז, והעבירו, ויעבירו" וכן באונקלוס, ויעברון". כג, ז, ינחני, הנחני" כן באונקלוס, דברני". דברים כא, ה, ונגשו הכהנים בני לוי (וגו') וענו ואמרו וגו' כפר לעמך ישראל" וכן באונקלוס, כהניא יימרון כפר לעמך ישראל". ל"ב, י, ימצאהו כמו ומצא להם. הקב"ה נמצא להם, הקב"ה היה סיפוק שלהם" וכן באונקלוס, ספיק צרכיהון".

את התרגום של יונתן בן עוזיאל איננו מזכיר כלל אבל לפעמים רבות הוא מבליעו לתוך פירושו כמו בראשית כ"ב, א', אחר הדברים האלה שהרג אברהם את המלכים אמר לו הקב"ה אל תירא אברהם מן האומות" וכן ביונתן בראשית ט"ו, א', או דילמא יחלון אחוהון וקרובהון דאילין קטיליא ויצטרפון בליגונין וייתון עלי", שם כג, ד, תנו לי אחוזת קבר. הניחו לי לקנות קרקע כאן" וכן ביונתן, בבעו זבינו לי אחסנת קבורתא" וכן בראב"ע, או מקום שאוחז בכסף להיות קבור למת" וברמב"ן, ומפני שאמר תנו חשבו שבקש אותו במתנה מהם". שמות י, כג, מתחתיו, מביתו לפי פשוטו שלא ידעו היכן ילכו" וכן ביונתן, מאתריה" ויקרא ה, כד, ביום אשמתו, כשיתודחו לשוב מחטאתו" וכן ביונתן, ביומא דתהא על חובתיה". במדבר יד, לג, רועים במדבר, מתפרנסים כעין מרעה הצאן שהולכים הנה והנה כלומר שיטלטלו במדבר לכאן ולכאן וכן ביונתן, טעיין במדברא". דברים יג, י, כי הרג תהרגנו, אלא הרג תהרגנו" וכן ביונתן, ארום מקטל תקטליניה". כח, כו, ואין

תשי"ט פירוש של ר' אברהם בן הרמב"ם מכתב-יד ובו ישנם דברים רבים המתאימים גם לרשב"ם וגם לראב"ע. אין זאת, כפי שצינתי לעיל, שהיו לפני הפרשנים מסורות ידמוניות מהגאונים ומהם לקחו מבלי לציין את המקור כדרכם של הראשונים.

על הרשב"ם השפיעו הפרשנים הקודמים לו כמו פי' רבנו סעדיה גאון. בהוצאה זו השתמשתי בפירוש רס"ג הוצאת מוסד הרב קוק וצינתי בהרבה מקומות המקבילים עם רס"ג, וכן בפי' רס"ג. ולא רק הפרשנים שקדמו לרשב"ם כמו רס"ג אלא גם אלה שלאחריו כמו הרמב"ן, ספר יראים, חזקוני, משלימים ומסעיים לנו להבין את דבריו, מפני שכל הראשונים שאבו את פירושיהם ממקורות קדמונים ויתכן שמאותו מקור עצמו ולכן ע"י הקבלות ביניהם אפשר להבין ביתר שאת את דבריהם שלפעמים הם סתומים, כמו בראשית כ"ו ל"ה, ומהינה מרת רוח, לפי שעתיד לומר 'אם לוקח יעקב מבנות כנען כאלה', לכן הוצרך לפרש תחלה מרת רוח". מה זאת, תחלה? ומובנים דברים אלו ע"י החזקוני, לפי שעתיד לומר אם לוקח יעקב אשה מבנות חת כאלה מבנות הארץ למה לי חיים, קדם ולמדך כאן שלא היו נוחות ליצחק ולרבקה" וזה הוא, תחלה. וכן בריב"ע, ונכתבה זו הפרשה שישמרו בני ישראל מבנות כנען. זוהי דוגמה אחת מגי רבות כיצד הפרשנים משלימים זה את זה. וכן בראשית ל"ז כ"ד, אין בו מים, שאם היה בו מים לא היו משליכין אותו שם שאם כן היו מטביעין אותו וממיתין אותו בידים והם אמרו ויד אל תשלחו בו וידגו אל תהי בו לגרום לו מיתה. הדברים מובנים ע"י הרמב"ן בפסוק כ"ב, אבל אתם אל תהיו שופכים דם בידים, חלילה לכם וכו' ילמד אותם שאין עונש הגורם כעונש השופך דם בידיו.

וכן בראשית מ"ט ט"ו, וירא יששכר מנוחת האדמה כי טוב יותר מלצאת למרחקים. הדברים מובנים יותר אצל הראב"ע, וירא מנוחה, כאשר ראה ארצו ומקום מנוחתו נעימים נטה שכמו לסבול כל משא כאשר ישא החמור ושב כעבד נותן מס וזה הטעם על יששכר שלא היו גבורים ולא ירצו לצאת למלחמה לעזוב מקומם וכן אמר משה ויששכר באהליך והיו נותנים מס למלך ישראל שלא יצאו או לגוים שלא יבואו להלחם עליהם.

וכן שמות י"ז, באזני יהושע שימליך עליהם ויקיים מצותיו למחות שם עמלק. רק על המלך מוטלת החובה למחות את עמלק ולא על העם. וכן בס' יראים עמוד הכלים סי' רצ"ט, למדנו מכאן שמצות למחות זכר עמלק על המלך מוטלת ולא על שאר אנשים כה פירוש המקרא כי יד על כס י"ה כשקיימת על כס י"ה דהיינו המלכות אז תתקיים מלחמה לה' בעמלק. וכן במכילתא מסכתא דעמלק פרשה ב' ושים באזני יהושע מגיד שאותו היום נמשה יהושע, כי רק מלך שנמשח מחוייב במחית עמלק.

המהדיר של הרשב"ם ר' דוד רוזין שהוציא את הרשב"ם ביטנת תרמ"ב מתוך כת"י

הנמצא בברעסלוי, עשה דבר גדול וחשוב להבנת הרשב"ם ובכל זאת טעה בכמה מקומות בהערותיו.

כי דרכם של חז"ל היא לפעמים רבות כשמביאים פסוק מן התנ"ך מכניסים את פירושם בתוך הפסוק ולא שהיתה להם גירסא אחרת בפסוק כפי שסוברים החוקרים. לדוגמא במסכת תגיגה י"ב ע"ב מביאה הגמרא את הפסוק, "כי לא אל חפץ רשע אתה לא יגורך רע" (תהלים, ה', ה') ומפרשת וגורסת. לא אל חפץ רשע אתה, לא יגורך (במגורך) רע, צדיק אתה ה' לא יגור במגורך רע" ובעלי התוספות אינם מקיפים את המלה, "במגורך" אלא מפרשים, "אין זה מקרא אלא לא יגורך, והכי דריש ליה" זאת אומרת הגמרא מכניסה את הדרש שלה בתוך הפסוק. וכן דרכו של הרשב"ם כאחד מבעלי התוספות להכניס את פירושו בתוך הפסוק, כגון: בראשית א. ה. "כמו שנאמר ויקרא פרעה שם יוסף צפנת פענח. ויקרא לדניאל בלטשצר" רזון מציין בפ' 10, "דניאל א. ז. ושם כתוב, "וישם לדניאל בלטשצר" אין כאן גירסא אחרת במקרא אלא פירוש של המלה, "וישם" כמו שמפרש הראב"ע דניאל שם, "וישם, כאשר קרא פרעה שם יוסף צפנת פענח".

בראשית א. כ. "והאמור באיוב התמשוך לויתן בחכה" רזון מציין, "ושם כתוב תמשוך" אין כאן גירסא אחרת במקרא אלא פירוש כמו שכותב הראב"ע איוב שם, "תמשוך לויתן חסר ה"א התימה".

בראשית מ"ט ח, "יודוך, ימליכוך" כמו יהודוך כדכתיב (תהלים מ"ה, י"ח) (פי) על כן עמים יהודוך" בתהלים שם כתוב, "על כן עמים יהודוך" והמלה, "כי" היא פירושו של הרשב"ם כמו בתרגום תהלים שם, מטול היכנא עממיא" רזון מקיף ללא צורך את המלה, "כי".

בראשית מט. ח. "וישתחו שתמלוד עליהם". רזון מציין: "כן היא בכת"י במקום, "ישתחו" שבמקרא". אין כאן גירסא אחרת אלא פירוש כמו באונקלוס, "ויהיו מקדמא למשאל בשלמד" וכן בפ' רס"ג, "וישתחו לך, ויכנעו לך".

בראשית מ"ט י"ג, "וירכתו על צידון" וברשב"ם, "עד צידון" ורזון בהערה מספר 1 כותב: "בספרים שלנו, "על", וברוב ספרי הכותים כבזה: עד צידון". והנכון הוא שאין כאן גירסא אחרת אלא הרשב"ם מפרש את המלה, "על" — "עד" וכן ביונתן "עד צידון" ובפ' רס"ג, "עד צידון" וברד"ק, "ופירש על כמו עד וכן על המעברות (יהושע ב) כמו עד, ובפ' ר' אברהם בן הרמב"ם לשון המקרא על צידון וטעמו עד יכו' ודגמתו על במובן עד מאמרו בספר יהושע", "על המעברות" (יהושע ב, ז) ובתרגום שם על המעברות — עד מגיזתא".

בראשית מט שם ברשב"ם, "עד צידון שהוא מקום סחורה רבה כדכתיב סוחר צידון ועובר ים מילאוך ביחזקאל" ורזון בהערה מספר 2, "טעות היא כי לא נמצא ביחזקאל כי אם בישעיה". ואני אומר שאין כאן שום טעות כי הרשב"ם מתכוון

לפסוק ביחזקאל כז, ח, "יושבי צידון וארוד היו שטים לך" זאת אומרת שהיו סותרים. הרשב"ם מביא את הפסוק בישעיה, "סוחר צידון ועובר ים מילאוך" ורומז לפסוק ביחזקאל, "יושבי צידון וארוד היו שטים לך".

שמות יז. יב. "ויהי ידיו אמונה" וברשב"ם, "אמונה קיימין בחזקו וכו' וכן בכל דור ודור אמונתו קיומו לדור ודור" ורוזין בהערה מספר 3 מציין, "תהלים ק, ה. ושם כתיב ועד דור ודור אמונתו" ובאמת אין כאן גירסא אחרת אלא הרשב"ם מבאר את המלה, "עד" — בכל כמו הרד"ק שמבאר כאן, "וכן אמונתו היא בהבטחה שהבטיחנו בטובה לעתיד תהיה קימת עד דור ודור כלומר לכל הדורות לעולם". שמות כב, ז. שהרי בממון כת' לא תונו איש את אחיו", רוזין מציין, "ויקרא כה יד ושם הנוסחא אל תונו". אין כאן גירסא אלא פירוש של הרשב"ם את המלה, "אל" — לא" כמו האונקלוס בויקרא שם, "לא תונון".

דברים כד. טו. ברשב"ם, "וכמוהו חטאת עמי יאכלו ואל עונם ישאו נפשם, מתאווים הכהנים לאכול חטאת שיביאו על עונם" ורוזין בהערה מספר 4 כותב, "ושם כתוב נפשו" ובאמת צריך שם פירוש" אין כאן גירסא אחרת במלה, "נפשו", "נפשם" אלא הרשב"ם מבאר את הפסוק בהושע ד. ח. "ואל עונם ישאו נפשו" כמו הרד"ק שם. אל עון העם ישאו הכהנים כל אחד נפשו אומרים מתי יחטאו ויביאו חטאת ואשם ונאכלם וכו' אל עונם ישאו נפשם אומרים להם אל תחושו? כי עונכם על נפשינו כי אכילתנו גם כן כפרה" וכן בתרגום שם, "על חובי נפשהון" בלשון רבים.

וכן בדברים לב, א. "כנשר יעיר קנו" וברשב"ם, "מעירו ומנענו ממקומו וכו' הנני מעיר עליכם כשמביאו ממקום למקום קרא אותו לשון הערה" ורוזין בהערה מספר 11 כותב, "בישעיה י"ג י"ז כתוב הנני מעיר עליהם" אין כאן גירסא אחרת אלא הרשב"ם מבאר את המלה עליהם — עליכם כמו באסתר רבה, "נשים בציון ענו מה ת"ל אלא כך אמר הקב"ה אתם להוטים אחר הערוה חייכם שאיני מביא עליכם אומה שאינה מבקשת מכם לא כסף ולא זהב וה"ד (ישעיה יג) הנני מעיר עליהם את מדי אשר כסף לא יחשבו וזהב לא יחפצו בו".

ומדוע חז"ל ובעלי התוספות, ובתוכם גם הרשב"ם הכניסו את פירושם בתוך הפסוק כמו שהבאתי לעיל? כדי שלא יצטרכו לשרטט אותו. כידוע ממסכת גיטין ר' ע"ב ארבע אין כותבין" שהדין הוא אם מביאים פסוק בן ארבע מלים חייבים לשרטט אותו. ובעלי התוספות במסכת מנחות ל"ב ע"ב ד"ה הא מדגישים שהירושלמי סובר שאפילו באגרת שלומים כשמביאים פסוק חייבים לשרטט אותו, "היו מהפכים הפסוק ולא היו כותבים אותו ככתבו" זו שיטת הירושלמי בניגוד לבבלי כפי שמציינים בעלי התוספות ממסכת גיטין ז' ע"א, "זמרא מגא לן דאסור שרטט וכתב להו אל תשמח ישראל אל גיל כעמים" כיון ששרטט, סימן שחייבים לשרטט, אבל אוצר

הגאונים גיטין תשובות שם גורס, "סריס וכתב להו אל תשמח אל גיל כעמים" במקום לשרטט סרס את הכתוב והשמיט את המלה, "ישראל" וע"י שנוי זה לא היה צורך בשרטוט ואם כן הגאונים סוברים שגם שיטת הבבלי כך, שע"י שינוי לשון הפסוק אין חייבים לשרטט ועל פי שיטה זו אפשר להבין מדוע אנו מוצאים בבבלי הרבה פסוקים שלא כצורתם במקור כגון: "במשנה פאה פ"ה מ"ו", על זה נאמר אל תסג גבול עולים" וכן שם פ"ז מ"ג ובמקור (משלי כ"ב כ"ח, י) "אל תסג גבול עולם" ובמשנה שבירושלמי פאה שם כמו במקור ובמשנה הוצאת לו בפ"ה, "עולם" ובפ"ז "עולים" ובגמרא ירושלמית פאה פ"ה ה"ה, "אל תשיג גבול עולים, ר' ירמיה ור' יוסף חד אמר אלו עולי מצרים וחד אמר אלו שיעורדות מנכסיהן, לסמיא צווחין סגיא נהור" ובפירוש המשנה לרמב"ם פאה פ"ה שם, "ומה שאמר עולים והפסוק אמר עולם לא יקשה בעיניך שזה על דרך דרש" ויתכן שאת הדרש הזה הכניסו חז"ל לתוך הפסוק שלא יצטרכו לשרטט אותו. מקום אחר ברכות י"ז ע"א, "מרגלא בפומא דאביי לעולם יהא אדם ערום ביראה מענה רך משיב חמה" ובמקור, "ישיב חימה" (משלי טו, א) ובמסורת הש"ס שם, "ישיב חמה" השינוי שבכתוב בא במקום השרטוט. ושוב בפסחים ל"ג ע"א, "בגורת עירין פתגמא ובמאמר קדישין שאלתא" מסורת הש"ס, "ומאמר קדישין", רש"י שם ד"ה ובמאמר, "מקרא הוא בדניאל" יש להבין מפני שמקרא הוא חייבים לשרטט לכן שינוי וכתבו, "ובמאמר" במקום, "ומאמר" וכן עוד מקומות רבים. גם הרשב"ם נקט בשיטה זו, הכניס את פירושו לתוך הפסוק, בזה שינה אותו כדי שלא יצטרך לשרטט.

יחס מיוחד אנו מוצאים אצל הרשב"ם לארץ הקודש בפירושו לפסוקים הבאים. על הכתוב (דברים יא, י) "כי הארץ אשר אתה בא שמה לרשתה לא כארץ מצרים היא" כותב הוא, "צריכים אתם לשמור את מצות ה' אלהיכם כי הארץ הזאת טובה מארץ מצרים לשומרי מצוות ורעה מכל הארצות ללא שומרים". רק שומרי מצוות יש להם זכות קיום בארץ ישראל ואל יחשבו החוטאים כי תפלת הנביאים תעזור להם וה' יסלח להם, שכן את הכתוב (דברים ט, כה), "ואתנפל לפני ה' את ארבעים היום וגו'" מפרש הרשב"ם: מי האיש החכם יתן לב ויבן למה הוצרך לכפול כאן נפילת ארבעים יום? וכי דרך המקרא לחזור ולכפול דבר לומר כשנפילתי לפני ה' ארבעים יום כך וכך נתפללתי... אפס חכמה גדולה יש כאן ולהוכיח ישראל בא, שמא תאמרו והלא חטא גדול כמעשה העגל הועילה תפלתו של משה וניצלנו, אף בארץ ישראל אם נחטא יועילו לנו תפילת הנביאים, אמר להם משה לא תועיל לכם תפלה בארץ ישראל, כי עתה לא נתכפר לכם אלא כדי שלא יתחלל שמו שהרי כך התפללתי זכור לעבדיך וגו' פן יאמרו הארץ אשר הוצאתנו משם מבלי יכולת ה' להביאם ולכך לא נתחייבתם מיתה במדבר אבל לאחר שיהרוג לפניכם שלשים ואחד מלכים וינחילכם את הארץ אז יוציאכם ויגרש אתכם מן הארץ שאין

כאן עוד חילול השם לאמר האומות מבלתי יכולת ה' אלא יאמרו הגוים ישראל הטאן לו".

המושג „תורה" קבל אצל רש"י וגם אצל נכדו הרשב"ם מובן נעלה שאין כמוהו, ותכלית כל הבריאה היא להגדיל תורה ולהאדירה, כי בשביל התורה שנקראת ראשית נברא העולם. את הפסוק „כי שפע ימים יינקו" (דברים ברכה, לג, יט) מבאר רש"י „יששכר וזבולון, ויהא להם פנאי לעסוק בתורה". לא באה התורה לספר לנו על המצב האקונומי של יששכר וזבולון שהוא טוב מאד והם נוזנים מן השפע של „ימים", אלא בעיקר שעל ידי זה שיש להם שפע של פרנסה דעתם פנויה לעסוק בתורה.

וכן דברי הימים ב' לא, ד „ויאמר לעם ליושבי ירושלים וגו' למען יחזקו בתורת ה' יותר ברצון ועוד בעוד שיהא להם פרנסתם מזומנת יכלו לעשות ולעסוק בתורת ה' לפי שלא נתנה התורה אלא לאוכלי המן ושניים להם אוכלי תרומה". דברים ברכה ל"ג ג „אף חובב עמים" כל המפרשים החל מן האונקלוס, יונתן, רש"י, ראב"ע, רמב"ן כולם מבארים את המלה „עמים" כמדובר בעם ישראל, שהשבטים נקראו עמים. רק הרשב"ם לבדו מבאר „גם אומות העולם כגון ערב רב ומן האומות שנתגיירו ובאו לקבל התורה עם ישראל גם אותם חובב הקב"ה וקבלם ושוכן עליהם". דהיינו חביבים הגרים על הקב"ה כשהם עוסקים בתורה.

**
*

הנני אסיר תודה לכל ידידי שעזרוני בעצה נכונה בכתיבת הערות האלה הלא המה: הדיינים המומחים המפורסמים ר' אברהם כהנא שפירא, ור' אלעזר שפירא מירושלים, הרב בצלאל כהן יו"ר בפועל המרכז העולמי של המזרחי והפועל המזרחי, הרב ברוך שמעון שניאורסון, הרב יואל פינק, פרופ' חנוך אלבק, הרב משה קמלר, עו"ד ר' ישראל גן צבי, כולם יתברכו ממעון הברכות. תודתי נתונה לד"ר מנחם בנית, מרצה באוניברסיטה העברית בירושלים על תרגומו הבלעזי"ם שברשב"ם מצרפתית לעברית.

אודה לה' שעזרני לגמור את חבורי זה ואני תפלה לה' שיעירני לגמור את עבודתי בפירוש רש"י על התורה, ופירוש ר' אברהם אבן עזרא על התורה ע"פ כתבי יד שבידי שאני עוסק בהם כבר כמה שנים ופרקים מהם פרסמתי בקבצים תורניים שונים.

אברהם יצחק ברומברג

יום י"ב מרחשון תשכ"ה

רשב"ם על התורה

[אוצר החכמה]

[1234567 ת"י-תנ"ך]

[אוצר החכמה]

בראשית

א

(א) **בראשית ברא אלהים**. יבינו המשכילים כי כל דברי רבותינו ודרשותיהם כנים ואמתים. וזהו האמור במס' שבת¹ הוינא בר תמני סרי שנין ולא ידענא דאין מקרא יוצא מידי פשוטו. ועיקר ההלכות והדרשות יוצאין מיתור המקראות או משינוי הלשון שנכתב פשוטו של מקרא בלשון שיכולין ללמוד הימנו עיקר הדרשה, כמו² אלה תולדות השמים והארץ בהבראם ודרשו חכמים³ באברהם מאריכות הלשון שלא היה צריך לכתוב בהבראם. עתה אפרש פירושי הראשונים בפס' זה להודיע לבני אדם למה לא ראיתי לפרש כמותם. יש מפרשים⁴ בראשונה ברא אלהים את השמים ואת הארץ. אי אפשר לומר כן⁵ שהרי המים קדמו כדכתיב⁶ ורוח אלהים מרחפת על פני המים. ועוד שאין כתוב כאן בראשונה. אלא בראשית דבוק הוא כמו⁷ ותהי ראשית ממלכתו בבל. והמפרש⁸ כמו⁹ תחלת דבר ה' בהושע, כלומר בתחלת ברא אלהים את השמים, כל' בטרם ברא שמים וארץ, הארץ היתה תוהו ובהו וחשך על פני תהום ורוח אלהים מרחפת על פני המים, נמצא שהמים גבראו תחלה, גם זה הבל, שכן לא היה לכתוב והארץ היתה תוהו ובהו, שמאחר שעדיין לא גבראת לא היה לו לקרותה ארץ קודם יצירת המים מאחר שהמים קדמו. אך זה הוא עיקר פשוטו לפי דרך המקראות שרגיל להקדים ולפרש דבר שאין צריך בשביל דבר הנזכר לפניו במקום אחר. כדכתיב¹⁰ שם חם ויפת וכתיב וחם הוא אבי כנען, אלא מפני שכת' לפניו¹¹ ארור כנען ואילו לא פורש תחילה מי כנען לא היינו יודעין למה קללו נח¹². וישכב את בלהה פלגש אביו וישמע ישראל¹³. למה נכתב

1. ס"ג ע"א. ועיין בהקדמתי.
2. בראשית ב', ד'.
3. ב"ר י"ב.
4. עיין ברש"י ובראב"ע ובפי' רס"ג.
5. וכן ברש"י "א"כ תמה על עצמך שהרי המים קדמו".
6. פסוק ב'. 7. בראשית י', י'.
8. וכן ברש"י ובראב"ע.
9. הושע א', ב'.
10. בראשית ט', י"ח.
11. פסוק כ"ה.
12. וכן ברש"י בראשית ט', י"ח: "וחם הוא אבי כנען, למה הוצרך לומר כאן לפי שהפרשה צסוקה ובאה בשכרותו של נח שקלקל בה חם ועל ידו נתקלל כנען ועדיין לא כתב תולדות חם ולא ידענו שכנען בנו לפיכך הוצרך לומר כאן וחם הוא אבי כנען". ובראב"ע שם: "וחם הוא

כאן וישמע ישראל? והלא לא נכתב כאן שדיבר יעקב מאומה על ראובן?¹⁴ אלא לפי שבשעת פטירתו אמר¹⁵ פתו כמים אל תותר כי עליית משכבי אביך אז חללת יצועי עליה, לפיכך הקדים וישמע ישראל¹⁶, שלא תתמה בראותך שהוכיחו על כך בסוף ימיו. וכן בכמה מקומות. גם כל הפרשה הזאת של מלאכת ששה ימים הקדימה משה רבינו לפרש לך מה שאמר הק' בשעת מתן תורה¹⁷ זכור את יום השבת לקדשו וגו' כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ את הים ואת כל אשר בהם ויגח ביום השביעי, וזהו שכת'¹⁸ ויהי ערב ויהי בקר יום הששי, אותו ששי שהוא גמר ששה ימים שאמר הקב"ה במתן תורה. לכך אמר להם משה לישראל, להודיעם כי דבר הקב"ה אמת, וכי אתם סבורים שהעולם הזה כל הימים בנוי כמו שאתם רואים אותו עכשיו מלא כל טוב? לא היה כן, אלא בראשית ברא אלהים וגו' כלומר בתחילת בריאת שמים וארץ כלומר בעת שנבראו כבר (ה)שמים העליונים והארץ, הן זמן מרובה הן זמן מועט, אז והארץ היתה, הבנויה כבר היתה תוהו ובהו¹⁹, שלא היה בה שום דבר, כדכתיב בירמיה²⁰ ראיתי את הארץ והנה תהו ובהו ואל השמים ואין אורם, ראיתי ואין אדם²¹, מעוף השמים ועד בהמה נדדו הלכו²². וזהו תהו ובהו, חורבו מאין יושב²³. וחשך על פני תהום זהו²⁴ ואל השמים ואין אורם. ורוח מנשבת על פני המים. והוצרך הרוח למה שכת' לפנינו²⁵ ויאמר אלהים יקוו המים מתחת השמים אל מקום אחד וגו', כי על ידי הרוח נקוו המים²⁶, כמו בקיעת ים סוף שנתראית היבשה ע"י²⁷ ויולך ה' את הים ברוח קדים עזה כל הלילה וישם את הים לחרבה ויבקעו המים. (ג) ויאמר אלהים יהי אור. לתקן האמור וחשך על פני תהום: (ד) וירא אלהים את האור, נסתכל במראהו כי יפה הוא. וכן²⁸ ותרא אותו כי טוב הוא, נסתכלה במשה שנולד לששה חדשים כמו שמואל לתקופת הימים וראתהו כי טוב ויפה הוא שנגמרו סימניו וצפרניו ושערו. ותצפנהו שלשה ירחים, כלומר עד סוף ט' חדשים שהרי ראתהו וידעה שהוא טוב ויפה בסימנים²⁹, שאינו נפל: ויבדל אלהים בין האור ובין החשך, ש"ב שעות היה

אבי כנען, ללמד ששניהם רעים כמעשה אבות יעשו בנים והזכיר כנען ילא כרש בעבור שיקלל כנען". 13. בראשית ל"ה, כ"ב. 14. עיין ביונתן בראשית ל"ה, כ"ב: "וישמע ישראל ובאיש ליה ואמר ווי דלמא נפק מיני פיסולא היכמא דנפק מן אברהם ישמעאל ומן אבא נפק עשו, מתיבא רוחא דקודשא וכן אמר ליה לא תדחל דכולהון צדיקין ולית בהון פיסולא". 15. בראשית מ"ט, ד'. 16. וכן ברשב"ם להלן ל"ה, כ"ב. ובחזקוני שם: "ומקרא דוישמע נכתב שלא תתמה לכשתגיע לכי עליית משכבי אביך לומר מי הגיד לו ליעקב לסיכך קדם כאן ולמך ששמע". 17. שמות כ', ח. 18. בראשית א', ל"א. 19. וכן בחזקוני: "והארץ היתה תוהו, הארץ הבנויה עכשיו כבר היתה תוהו". 20. ד', כ"ג. 21. שם ד', כ"ה. "ראיתי והנה אין אדם". 22. שם ט', ט'. 23. וכן ביונתן: "צדיא מכני נש וריקניא מן כל בעיר". 24. ירמיה ד', כ"ג. 25. פסוק ט'. 26. וכן בראב"ע פסוק ט' "כן מים שעל הארץ הקוה ע"י מעשה של רוח". 27. שמות י"ד, כ"א. 28. שמות כ', ב'. 29. וכן

היום ואח"כ הלילה י"ב. האור תחלה ואח"כ החשך. שהרי תחלת בריאת העולם היה במאמר יהי אור. וכל חשך שמקודם לכך דכת' ³⁰ וחשך על פני תהום לא זהו לילה: (ה) ויקרא אלהים לאור יום. תמה על עצמך לפי הפשט למה הוצרך הקב"ה לקרוא לאור בשעת יצירתו יום? אלא כך כתב משה רבינו, כ"מ שאנו רואים בדברי המקום יום ולילה כגון ³¹ יום ולילה לא ישבותו, הוא האור והחשך שנברא ביום ראשון, קורא אותו הקב"ה בכ"מ יום ולילה. וכן כל ויקרא אלהים הכתובים בפרשה זו. וכן ³² ויקרא משה להושע בן נון יהושע, האמור למעלה ³³ למטה אפרים הושע בן נון, הוא אותו שקרא משה יהושע בן נון שמינהו קודם לכן משרתו בביתו, שכן דרך המלכים הממנים אנשים על ביתם לחדש להם שם ³⁴ כמו שנאמר ³⁵ ויקרא פרעה שם יוסף צפנת פענח, ויקרא ³⁶ לדניאל בלטשצר וגו': ולחשך קרא לילה. לעולם אור תחלה ואח"כ חשך: ויהי ערב ויהי בקר. אין כתיב כאן ויהי לילה ויהי יום אלא ויהי ערב, שהעריב יום ראשון ושיקע האור, ויהיה בוקר, בוקרו של לילה, שעלה עמוד השחר. הרי הושלם ³⁷ יום א' מן הו' ימים שאמר הק' ב' הדברות, ואח"כ התחיל יום שיני, ויאמר אלהים יהי רקיע. ולא בא הכתוב לומר שהערב והבקר יום אחד הם, כי לא הצרכנו לפרש אלא היאך היו ששה ימים, שהבקר יום וגמרה הלילה, הרי נגמר יום אחד והתחיל יום שיני: (ו) ויאמר אלהים יהי רקיע. לאחר שנגמר יום ראשון לבוקרו ויאמר אלהים: רקיע. לשון פעול הוא כמו עשיר שפתורו מעושר, חסיד מחוסד. לפי שכן הארץ עד השמים העליונים היו מים כדכת' ³⁸ מרחפת על פני המים, עתה חלקן הקב"ה באמצע ועשה ריקוע פרוש ממזרח למערב ומצפון לדרום להבדיל בין המים העליונים. ולפי שלא עשה מלאכת המים ³⁹ עד [יום] שלישי שנראית היבשה לא נאמר כי טוב בשיני, אבל בשלישי נאמר שני פעמים כי טוב, אחד למלאכת המים ואחד ליציאת האילנות והדשאים: בין מים למים להיות חציין למעלה וחציין למטה: (ח) ויקרא אלהים לרקיע שמים. כמו שפירשתי למעלה, כלומר הוא נקרא שמים בכל מקום בתורה ⁴⁰. ושמים העליונים ⁴¹ היו בכלל

ברשב"ם שמות ב', ב' באריכות ובחזקוני שם. ³⁰ בפסוק ב'. ³¹ בראשית ח', כ"ב. ³² במדבר י"ג, ט"ז. ³³ במדבר י"ג, ח'. ³⁴ וכן ברשב"ם בראשית מ"א, מ"ה. ³⁵ בראשית מ"א, מ"ה. ³⁶ דניאל א', ז' וישם לדניאל בלטשצר. וכן בראב"ע דניאל א', ז' וישם כאשר קרא פרעה שם יוסף צפנת פענח והמלה ויקרא פירוש של וישם הכתוב שם בדניאל, ואין כאן גירסה אחרת ח"ו בפסוק. ³⁷ עיין מאמרו של הרב מ. מ. כשר נ"י במקראות גדולות דפוס שולזינגר נ"י. ³⁸ פסוק ב'. ³⁹ וכן ברש"י פסוק ז' ומפני מה לא נאמר כי טוב ביום שני לפי שלא היה נגמר מלאכת המים עד יום השלישי והרי התחיל בה בשני ודבר שלא נגמר אינו במילואו וטעמו ובג' שנגמרה מלאכת המים והתחיל וגמר מלאכה אחרת, כפל בו כי טוב שני פעמים אחת לגמר מלאכת השני ואחת לגמר מלאכת היום. ובבראשית רבה ד', ח' למה אין כתוב בשני כי טוב וכו' א"ר שמואל לפי שלא נגמרה מלאכת המים לפיכך כתיב בשלישי כי טוב ב' פעמים אחד למלאכת המים ואחד למלאכתו של יום. ⁴⁰ וכן